

РАВЕНСТВОТО НА ПОЛОВЕТЕ КАТО КОМПОНЕНТ НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

*гл. ас. Виолета Стойчева, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”
ст. експерт Кина Котларска, РИО – В. Търново*

Идеята за равенство на двата пола е продукт на Новото време. Тя се ражда след Френската революция, но реално започва да се осъществява през ХХ век. Като част от правата на човека, равнопоставеността на двата пола е един от основните компоненти в политиката на ЕС.

За всички предишни общества обаче различието и неравенството по пол е една от структуриращите социума оси. В течение на векове мъжките и женски пространства са ясно определени и не подлежат на промяна. Основната женска функция е раждането на децата и грижата за възпроизводството на рода с всички произтичащи от това дейности – производство на храна, облекло, грижа за дома и др.

Как се възпитават децата в традиционното българско общество?

Традиционното българско общество е **времето на майките** – предназначението на жената е да дава живот. От своя страна бракът е официално признатата институция, в рамките на която се създава законното потомство. Няма по-голямо нещастие за една девойка от това да остане стара мома. Всъщност в миналото това са изключения - неслучайно поговорката казва, че до 25 години човек се жени сам, до 30 го женят родителите му, а след това – цялото село.

Още със самото раждане се проявява неравнопоставеността по пол - в България, както и на много места в Европа, са предпочитани момчетата. Социализацията и на двата пола има за цел конструирането на традиционните модели за мъж и за жена - мъжът осигурява основната прехрана на семейството и поддържа връзките с обществото, жената отглежда децата и се реализира в периметъра на дома. Една жена не може да се омъжи, ако не е доказала на цялата селска общност (2), че вече може сама да изработи дрехите си и да меси хляб. Същото се отнася и до мъжа, който трябва да владее основни «мъжки» дейности. Така колелото на живота се върти, всичко се повтаря и се препредава от поколение на поколение векове наред.

Системата започва да се пропуква към края на ХІХ век, но дори до средата на ХХ век етничните образи на мъжкото и женското запазват своя патриархален характер. Пиер Бурдийо твърди, че всъщност тази структура остава константа и до днес, въпреки очевидната на пръв поглед еволюция. (3)

Промените засягат отначало предимно част от буржоазните слоеве и следват няколко посоки: законодателно изравняване на правата (избори, развод, аборт), подобър достъп до образование, навлизане на жените на пазара на труда. Още в първата българска конституция от 1879 г. е регламентирано правото на двата пола на гласоподаване, както и всеобщо задължително начално образование. (4) И докато правото на глас на българската жена се обезсилва от Избирателния закон, по отношение на образованието се доразвиват традициите от времето на Възрожденската епоха. Българката посещава не само отделенията. Някои жени получават много добро образование и пред тях се откриват все повече възможности за кариера. (5)

Първата световна война, която революционизира положението на жените в Европа и САЩ, води до адекватни промени и в България. Жените са принудени да се справят

сами. Докато мъжете са на фронта, те поемат цялостната издръжка на семействата, работата на нивите, децата. Историята е запазила свидетелства за многобройни женски бунтове против продължаващата война (6). След нейния край обаче в България няма реална законодателна промяна по отношение на политическите права на жените.

Какви буржоазни ценности и идеали стават на мода във висшите кръгове в периода между двете световни войни?

Промените са свързани по-скоро с повишаване броя на образованите жени и навлизането им на пазара на труда. Наблюдава се известно разкрепостяване на нравите – например образованите среди отричат насилието между съпрузи, приемат материалния принос на жената в семейния бюджет (но само като допълнение към това на съпруга). Голямата част от «слабия пол» обаче продължава да се труди заедно с мъжете в семейното стопанство и да пази своя «женски» приоритет – семейството и децата, а женската преса – да дискутира въпроса как би се отразила на възпитанието на децата и стабилността на дома липсата на работещата майка.

Как влияе социализмът?

Трудно е да се даде еднозначна оценка за това какво влияние оказват 50-те години социалистическа власт върху положението на жените. Безспорен факт е целенасочената държавна и партийна политика за решаването на женския въпрос. Приетата през 1947 г. нова конституция регламентира (чл.72) равноправието на половете и защитата на жената-майка. (7) Жените получават безусловен достъп до институциите на властта наравно с мъжете. Пред тях се откриват перспективи за професионална и социална реализация (през 1965 г. 92% от жените са на държавна работа), а Комунистическата партия стимулира навлизането им в чисто „мъжки“ професии – строител, кранист, монтьор. Държавното попечителство над децата сменя голяма част от семейните задължения на жената. Фактически погледнато обаче, широко пропагандираната женска еманципация има и други измерения: българката е принудена да понася допълнително натоварване, тъй като към ролята ѝ на майка и съпруга се добавят тези на общественичка и труженичка, което при неразвения сектор на услугите прави задачата в много отношения непосилна. Въпреки това пропагандата е толкова силна, че дори и днес много хора смятат женската еманципация за неактуален проблем, позовавайки се на отдавна уредената законова база.

Какви са императивите на днешния ден?

Проблемът обаче продължава да стои с цялата си острота. Днес някои от утвърдените модели търпят промяна – част от жените търсят своята идентичност в предвоенната епоха като контрапункт на тежкото социалистическо бреме. (8) Това е идеалната майка и домакиня, която се занимава само с децата и не работи. Нещо повече, това е образът на европейската жена, на онзи идеал, към който сега се стремим и който няма недостатъци. Така с лека ръка се заличават редица социални придобивки и достижения като двегодишния платен отпуск по майчинство, гарантираните детски надбавки, безплатната акушерска и медицинска помощ и т.н. От друга страна, именно жените са онази социална група, която най-тежко понася ситуацията на прехода. И днес жените по-трудно намират работа, съответстваща на образованието им (9), приемат по-ниско заплащане в името на издръжката на децата и по-лесно се примиряват с предлаганите им второстепенни функции в административните структури на държавното управление или на пазара на труда.

За съжаление, подобно връщане към стари или създаване на нови стереотипи и предрасъдъци, тиражиращи неравнопоставеност и дискриминативни практики по отношение на жените, рефлектира негативно върху поведението и ценностите на младото поколение. Ето защо един от актуалните въпроси, пред който се изправя

съвременното образование, е какво може да се направи по посока на равнопоставеността на половете сред младите хора?

Каква е ролята на училището в този процес?

Ролята на училището като институция, призвана да предава на младото поколение не само научни знания, но и *социален опит*, се утвърждава като негова обществена функция още в края на XIX век. С течение на времето то постепенно изземва от семейството част от тази негова позиция. Същевременно училището играе основна роля в затвърждаването на съществуващия символен ред, понеже осигурява на подсъзнателно равнище препредаването на стереотипите и тяхното затвърждаване. (10) Индиректно (11) или не, то предава норми и начини на поведение, като довършва започнатото в семейната среда формиране на възприетите от обществото поведенчески модели на мъжко и женско.

Значимата роля, която училището играе като фактор за социализация на новите поколения, поставя въпросът за корелацията между целите на съвременното образование, европейските стандарти и готовността на учителската колегия да осъществи на практика необходимата промяна в условията на трансформираща в пазарна икономика.

Непредубеденият наблюдател скептично би си задал въпроса какво по-различно се прави сега, за да се излезе от омагьосания кръг на непрекъснатите експерименти в нереструираното все още българско училище?

Новите образователни стандарти и програмите за гражданско образование

Съвременната обществена парадигма, доминирана от процесите на европейската интеграция, обуслови необходимостта от разработване на цялостен подход, който да осмисли и реализира гражданското образование като основа и съдържание на социализацията на младите хора и подготовката им като бъдещи европейски граждани. След близо десетгодишни усилия (12), съгласно приетия през 1999 г. нов учебен план и въведените държавни образователни изисквания за учебно съдържание (стандарти), *Гражданското образование* стана неразделна част от обучението по отделните предмети. Многостепенно, мултидисциплинарно и интегрално по своето съдържание, то е насочено към формиране на политико-правна култура и социална етика, съдействаща за утвърждаване на младия човек като автономна личност, която съжителства заедно с другите в глобалното демократично общество.

В документите на Съвета на Европа като същностни характеристики на образованието за демократично гражданство са открити правата на човека, демокрацията, развитието и мира. (13)

В общия контекст на проблемите за развитието и човешките права познаването на правата на жените и усвояването на модели на поведение, свързани със *социалните роли на половете*, е въпрос, който касае знанията, уменията и компетенциите на младите хора, както и тяхното „отговорно и информирано гражданско поведение” в различни житейски ситуации. Актуалността на образованието за равни възможности е свързано и с факта, че много от учебниците по различни дисциплини все още тиражират съществуващи стереотипи на практическо неравенство между половете. (14) Децата виждат там моделите на традиционно женските и мъжки роли, усвоявани в семейството и допълвани от педагогическата практика, насочена към подчертаване на социалните различия между момичета и момчета. Самата учителска колегия се оказва неподготвена да потърси допирателната, която би могла да преодолее различието. Този факт потвърждава необходимостта от перманентно усъвършенстване и квалификация на учителите в научно-теоретическо и методическо отношение. Понастоящем от

българския учител се очаква да бъде в състояние да търси иновационни форми за преподаване, както и нови форми на участие в развитие на съвременното училище от европейски тип и в европейските образователни програми. Не на последно място следва да споменем и недостатъчната обезпеченост на обучението с подходящи за съответната възрастова група дидактически материали и пособия, отговарящи на съвременните педагогически изисквания за модерно образование. Съвкупното действие на посочените условия обуславя необходимостта от въвеждане на *джендър образование* в българското училище като форма за превантивна работа сред младите хора по посока преодоляване на предразсъдъците, свързани с пола и етническата принадлежност и поощряването им по равно да поемат отговорности и да зачитат човешкото достойнство.

Джендър обучение – нашият опит

Той е кратък като време и много разностранен и богат като резултат. Осъществява го екип на Европейски информационен център-град В. Търново. Центърът е създаден през месец октомври 1997 г. като първи извънстоличен Информационно-документационен център на Съвета на Европа. Дейностите, с които се ангажира Европейският информационен център, съответстват на неговия приоритет: *да работи за популяризиране на европейските ценности в Северна България с всички групи на обществото, предлагайки действен модел на европейски практики.*

Програмата за равенство е един от акцентите в дейността на Образователния център през последните три години. Ние едва ли сме пионери на джендър образованието в България. Но имаме основание да твърдим, че разработваме иновационни практики. Програмата за равенство е плод на съвместните идеи и добър педагогически опит с учители и ученици от различни възрастови групи, различен тип училища, различни по големина населени места.

Философската концепция на програмата кореспондира с убеждението, че устойчиво развитие на българското общество може да се гарантира при постигане на равни възможности за жените и мъжете по отношение на правата, отговорностите, достъпа до ресурси и взимането на решения както в семейството, така и в социалния, политическия и икономическия живот на страната. Затова дългосрочната ѝ цел е насочена към осмисляне и промяна на фундаменталните нагласи за стереотипните роли на половете в процеса на изграждане на обществени механизми за реално равнопоставяне между двата пола.

Декомпозирането на стратегията позволява да конкретизираме основните направления, в които е съсредоточена пряката ни практическа работа:

- усвояване на знания за правата на жените като неразделна част от човешките права;
- повишаване чувствителността на младите хора към идентифициране на джендър стереотипи и различни форми на насилие в училището, семейството и обществото;
- формиране на умения за толерантно поведение и уважение към другите, без разлика на пола, етническа или религиозна принадлежност;
- изграждане на европейски ценности и нагласи и активно гражданско поведение.

От такава изходна теоретична позиция е разработен образователен модел за джендър обучение, който екипът апробира чрез два проекта, спечелени по различни програми на Делегацията на Европейската комисия в България. През м. Х. 2004 г.

приключва работата по проект „*Европейска образователна инициатива за равни възможности*”, спонсориран от Програма „Европа 2002”. В него участват 45 учители и близо 1000 ученика на възраст от 3 до 18-19 години от селища на територията на три области в Северна България – Велико Търново, Ловеч и Силистра. Разширяването на възрастовия обхват на учениците и географията на проекта се обуславят от добрите резултати на предходния проект - “*Отворена врата към равенство*”, в хода на който е изведена успешна практика за работа със средношколци от 15 класа на Великотърновска област.

Дидактическият модел включва няколко основни елемента:

- обучение на учители по основни теми на Програмата за равенство и усвояване на необходимия инструментариум за работа;
- прилагане на теоретичния опит в реални учебни ситуации чрез разработване на микропроекти с учениците в рамките на един учебен срок;
- подкрепа на дейностите на учениците от експертен екип (психолози, педагози, юристи, икономисти, журналисти, социални работници);
- популяризиране на резултатите от микропроектите чрез местните и регионални медии, обмен на педагогически практики между учителите и общи заключителни мероприятия за учениците;
- разработване на дидактически материали за джендър обучение от учителите и експертния екип на проекта.

Анализът на конкретната работа се съсредоточава в няколко посоки.

Първо: Включването на младите хора в система от дейности по изпълнението на микропроекти позволява джендър обучението да се реализира под формата на тренинги и разнообразни практически дейности, различни от традиционната класно-урочна система. Използваните похвати позволяват приобщаване на учениците към иновативни стратегии на обучение и стимулират тяхната инициатива за самообучение. По този начин се формират интелектуални и практически умения (особено сред учениците от 5-12 клас), които оказват пряко влияние на тяхната социална комуникация. Привличането на момичетата и момчетата в изследователска дейност и работата в екип стимулира изграждането на техните светогледни и ценностни ориентации, повишава чувството им за собствено достойнство и вяра в себе си.

Второ: Обучението на учители, а във втория проект - и на *екип от младежи-треньори*, се явява основа за разширяване на създадените образователни и поведенчески модели и гарантира създаването на завършен кръг на работа за превенция срещу дискриминативни практики сред детската и младежка група (3-19 г.). По такъв начин пилотните училища разполагат с групи от активисти, които разбират механизмите и стратегиите за действие при защита на правата на жените и децата, имат капацитета за прилагането им на местно и регионално равнище, и обучават други как да се справят в подобни случаи.

Трето: Ангажирането на местната власт и неправителствени организации като партньори в проекта както пряко, така и косвено оказва влияние върху техния управленски и технически капацитет чрез извеждането на модели на партньорство, на межкултурно общуване, на социално поведение и активно и продължаващо обучение.

Четвърто: Провокирането на промени в българската възпитателна система на ниво преподаватели и възпитавани рефлексира върху общественото съзнание и

традиционния семеен модел. Популяризирането на дебата за равни възможности между мъжете и жените с активното участие на медиите съдейства за насочване общественото внимание към възможности за преодоляване на предизвикателствата към демокрацията и гражданското общество.

Направените по-горе теоретични изводи могат да бъдат илюстрирани с конкретни примери, свидетелстващи за устойчивост на създадения образователен модел.

Така например местният Общински съвет прие през 2003 г. *Харта за участието на младите хора в живота на Велико Търново*. Повиши се интензитета на срещи между младите хора и местните общински съветници и служители в Областна управа. Индиректно това съдейства за повишаване на процента на законодателни решения, свързани с млади хора.

Към Европейския информационен център е учреден постоянно действащ *Партньорски съвет* с представители на държавни, общински, нестопански организации и медии, който подпомага осъществяването на конкретните инициативи. На практика по този начин се създават предпоставки за усъвършенстване на отношенията в гражданското общество.

Чрез мрежата от Информационни точки на ЕИЦ създаденият джендър образователен модел се популяризира в различни селища на територията на Северна България. Изградената в Ресурсен център “Отворена врата” *Младежка територия (зона)*, където младите хора от всички възрасти да могат да намерят място за личностна и обществена изява, и създадената през м.юни 2004 г. *Младежка Инфомрежа* на практика поставят началото на действащи средища за демократично гражданство.

Вместо заключение

Темата за равенството на половете оформя своеобразен пласт, втъкан в компонентите на гражданското образование и мултиплициран чрез потенциала на различните учебни предмети. На тази основа се потвърждават възможностите за междудисциплинен синтез и разширяване посоките на образованието за европейско гражданство като многообхватна система за социална подготовка на младите хора като бъдещи граждани, способни да съхранят и доразвият опита на предшествениците си в изграждането на един свой по-добър свят, в който двата пола имат еднакви възможности за себеизразяване.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. До средата на XX век България е предимно селска страна с малко на брой и малки по население градове.
2. Бочков, Пл. Етничните образи на мъжкото и женското: власт и компетентност. – Български фолклор, 1999, кн.4.
3. Бурдийо, П. Мъжкото господство. „Лик”, С., 2002.
4. Методиев, В., Л. Стоянов (съставители). Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, 27-28.
5. вж. Даскалова, К. От сянката на историята: жените в българското общество и култура (1840-1940). С., Българска група за изследвания на жените и пола. Дом на науките за човека и обществото, 1998.
6. Кастелов, Б. България – от война към въстание. С., 1998, 114 - 117.
7. Методиев, В., Л. Стоянов, пак там, 49.

8. Лулева Ана, Жените в малкия български град (XIX – началото на XX век). Етнографски институт, САНУ. 2003.
9. По данни на НСИ от м. X. 2000 г. 74% от жените упражняват неквалифициран труд, а 70% полагат неплатен труд в семейството.
10. Бурдийо, П. цит. съч.
11. вж. Радева, М. Скрити програми в обучението по история. – *История*, 1996, № 5-6, 20-25.
12. от началото на 90-те г. на XX в. в България започна дискусия за модела на гражданското образование, която очерта две противостоящи тенденции – въвеждане на отделен предмет Гражданско образование, или за използване потенциала на учебните предмети за постигане на гражданска образованост. С приемането на ДООИ за УС по Гражданско образование на практика се реализира втората тенденция.
13. “Education for Citizenship”. *Educational Innovation and Information*. N82, 1996).
14. вж. предложените в този сборник материали на К. Котларска и Н. Неделчев.